

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

ГОРБАТЕНКО Володимир Павлович,
*доктор політичних наук, професор,
заступник директора Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

Перш ніж зосередити увагу на основних проблемах модернізації українського суспільства, необхідно коротко пояснити саме поняття «модернізація», оскільки воно трактується в літературі по-різному. Отже, «модернізація» в загальному плані означає процес оновлення, осучаснення, тобто набуття менш розвиненими суспільствами низки ознак, характерних для більш розвинених суспільств, що, в свою чергу, передбачає масштабні, цілеспрямовані перетворення в усіх основних сегментах соціальної системи (в економічній, правовій, політичній сферах, соціальних відносинах, культурі, системі освіти).

До основних складових модернізаційних змін належать: раціоналізація діяльності бюрократії і суспільно-владних відносин; диференціація політичної структури; налагодження гнучкої системи вдосконалення законодавства; визначення оптимального рівня децентралізації виконавчої вертикалі; забезпечення незалежності судової системи; подолання відчуження населення від політичного життя; вибір і ціннісне обґрунтування мети соціальних перетворень; адаптація суспільства до нових соціальних цілей. Якщо процес модернізації є органічним стосовно конкретно взятого суспільства, тоді він проходить 4 основні стадії: 1) усвідомлення мети; 2) консолідацію модернізаторськи налаштованої еліти; 3) період трансформації; 4) інтеграцію суспільства на новій основі.

Незважаючи на розбіжності поглядів на проблему практичного втілення ідеї модернізації, виділяються дві полярно протилежні форми її реалізації. Для першої форми модернізації обираються репресивні (драконівські) засоби, коли суспільство (нерідко під ширмою демократії) насильницьки заганяється в нову, модернізовану реальність. Для другої - консолідованими зусиллями забезпечуються умови і стимули прискореного розвитку суспільства, набуття якостей свободи, компетентності, творчості, відкритості, поваги людської гідності. Перший шлях означає не що інше як вихід з одного тупика лише для того, щоб опинитися в іншому. Другий - здатний втілювати високе призначення людського буття. Що стосується конкретних політико-правових проблем модернізації, спробуємо сформулювати й стисло пояснити 3 сутнісні проблеми, які є результатом попереднього розвитку України і які потребують розв'язання у подальшому розгортанні модернізаційного процесу.

Проблема 1 полягає в *необхідності відходу від отождолення демократизації з формалізованим лібералізмом*. У 90-ті роки минулого століття, які співпали з утвердженням національної незалежності України, торжеством лібералізму на постсоціалістичному просторі здавалося очевидним. Звідси ідея Ф. Фукуями про «кінець історії» (якщо розуміти її як шлях до втілення ліберальних ідей) виникла не випадково. На основі лібералізму сформувалися такі цінності як свобода особистості, свобода підприємництва, космополітизм, індивідуалізм, незалежність від традицій, парламентаризм, гуманізм, демократизм. У другій половині ХХ ст. лібералізм проголосив універсалізм зазначених цінностей. У цьому є логіка, оскільки ціннісна основа лібералізму певною мірою забезпечила стабільність соціального розвитку й органічне співвідношення потенціалу держави і громадянського суспільства в межах західної цивілізації. Щоправда, не слід забувати про те, що в кожній з розвинених держав, попри очевидне торжество ліберальних ідей, було знайдено модель соціального розвитку, яка враховувала й здобутки соціал-демократизму, консерватизму та зберігала елементи національних традицій.

Натомість на початку 90-х років на Заході й у середовищі пострадянських еліт (зокрема й в Україні) виникла ілюзія і практика щодо права одних людей нав'язувати ліберальні цінності як універсальні там, де слова «свобода», «права людини», «конституціоналізм» мають зовсім не те значення, що на Заході. Як наслідок, форсований ліберальний транзит в Україні разом з елементами свободи оживив архаїчну систему соціальних відносин, що включає проти-

законне захоплення землі, «прихватацію» власності, «човниковий» бізнес, руйнування колективних сільськогосподарських структур без створення необхідної альтернативи, латентні операції з готівкою, корупцію, хабарництво тощо. Парадокс українського варіанту модернізації суспільства полягає в тому, що не вдається досягти так званого соціального контракту між владою і народом. На мій погляд, у радянські часи такий своєрідний контракт існував. Він означав обмін політичних свобод на економічні гарантії і соціальну однорідність. Попри всі тоталітарні чи авторитарні перекося, не зважаючи на те, що соціальний контракт був запропонований «згори», він все ж таки був реальністю, оскільки значною мірою забезпечував справедливість соціального життя.

Що ж стосується нинішнього ліберально-демократичного варіанту соціального контракту між владою і народом, то його досі не легітимізовано на рівні суспільства, оскільки принцип домінування свободи за рахунок рівності й справедливості не сприймається масовою свідомістю. Суспільство відлякує не свобода як така, а варіант її реального втілення, що, по-суті, означає неприховану, забезпечену всіма ресурсами свободу для одних і продекларовану, але нічим не забезпечену свободу для інших. Отже, нинішня свобода для українського суспільства - це не що інше, як первісна (архаїчна) свобода, яка не має нічого спільного ні з демократією, ні з лібералізмом у його нинішньому розумінні. Нав'язаний суспільству ліберальний транзит у його спотвореному варіанті значною мірою пов'язаний з деструктивною поведінкою вітчизняної еліти, яку можна визначити як своєрідний «постноменклатурний синдром». А поведінка еліти є одним з ключових якісних показників суспільства, що модернізується, і для населення є орієнтиром, за яким воно оцінює соціальну спрямованість реформ. Народ, як правило, цікавлять сутнісні питання: «В чийх інтересах здійснюються реформи?» та «Якими будуть наслідки реформування суспільства?» Отже, які характерні особливості поведінки еліти зумовлюють постноменклатурний синдром?

Політична еліта України сформувалася з радянської бюрократії. А та, в свою чергу, виросла в умовах союзної республіки й не сформувалася як самостійна еліта, тому виявилася неспроможною вирішувати загальнодержавні завдання. В сучасній Україні політичною елітою вважають колишніх партійних, профспілкових і комсомольських функціонерів, а також представників національно-демократично налаштованих верств. Перші, прийшовши до влади в умовах відсутності досконалих законів, у своїй переважній більшості стали

задовольняти власні інтереси. Другі, не маючи професійних умінь і навичок управління, виявляють безпорадність у вирішенні складних соціальних і економічних проблем, що не заважає їм також збагачуватися особисто. Як результат - до влади в своїй переважній більшості прийшла на всіх рівнях олігархізована, корумпована управлінська еліта. Еліта у попередній системі не була багатою, сьогодні ж вона отримала доступ до матеріальних і духовних благ і шанс для особистого збагачення, а тому не зацікавлена у втіленні народної реформи, оскільки не захотіла ділитися з основною масою народу можливостями і ресурсами. Симптоматично, що кожен склад парламенту свої останні рішення приймав виключно у власних інтересах, навіть не намагаючись цього приховати. Відповідно, у народу складається враження, що представницька влада є далекою від свого істинного призначення і в поточній своїй діяльності.

Тепер розглянемо інститут президентства. Намагаючись його реформувати, ми повинні основну увагу звернути на позаюридичну специфіку його формування і функціонування. Президентська влада сформувалася на пострадянському просторі як опора номенклатурно-кримінально-бізнесової еліти. За допомогою цієї влади було створено пропизаконні стартові переваги групі конкуруючих суб'єктів ринкових відносин. Ці стартові переваги сформували відповідне політичне поле, яке ще довго визначатиме характер політичної діяльності (в тому числі й в Україні). Президент у пострадянських суспільствах отримав значно більшу владу, ніж це визначено положеннями конституцій. У його особі поєдналися формальний статус глави держави, фактичний статус глави виконавчої влади і тінювий статус лідера потужного прошарку номенклатури. Внаслідок такого стану президентська влада в Україні навіть після Помаранчевої революції не змогла піднятися над корпоративними інтересами, виразником яких її досі хоче бачити частина представників національної еліти. Справжньою трагедією для України є те, що не тільки на вищезазначеному, а, фактично, на всіх рівнях державного управління спостерігається нездатність еліти до стратегічного мислення і управління модернізацією, її невпевненість у результатах своїх реформ. Може тому відправляють своїх дітей навчатися за кордон, не наважуються їздити на машинах вітчизняного виробництва, зберігати гроші в українських банках тощо. Така невпевненість навіть спонукала одного з народних представників запропонувати зробити статус депутата пожиттєвим. Отже, можна стверджувати, що тотальна бідність українського населення - результат не стільки економічних

реформ, скільки некомпетентності, безвідповідальності поведінки політичної, адміністративної й підприємницької еліт. На який же підхід сьогодні слід орієнтуватися Україні для адекватного забезпечення подальшого розгортання модернізаційного процесу? Таким підходом має стати подолання поляризації соціальної нерівності. Для цього необхідно закласти в основу національної моделі модернізації комплекс соціальних практично-орієнтованих цінностей, до яких, зокрема, можна віднести наступні:

1) рівномірний, компенсаційний розподіл таких благ як прибуток, багатство, престиж, влада, освіта;

2) максимальне забезпечення професійних, регіональних, культурних, етнічних та інших соціально-групових інтересів;

3) формування численного і впливового середнього класу, що характеризується самосвідомістю, почуттям власної гідності, компетентністю, соціально-політичною активністю;

4) досягнення високого рівня освіти суспільства, гармонізованої соціальним замовленням, з метою подолання можливостей для маніпулювання особою з боку влади чи інших політичних сил;

5) подолання соціально небезпечного розриву між елітою і основною масою українського населення.

Проблема 2 означає *необхідність забезпечення конституційної модернізації, переходу від уявної до реальної правотворчості*. В умовах модернізації суспільства з правової точки зору виникає суттєве протиріччя. Право в умовах прискореного розвитку одночасно виконує консервативні й революційні функції, є гарантом стабільності й джерелом інновації. Особливої гостроти ця проблема набуває на рівні конституційного регулювання соціальних змін. Російський конституціоналіст А. Медушевський визначає цю ситуацію як «конституційну модернізацію». Її специфіка - в особливій ролі конституціоналізму в процесі динамічних соціальних змін. У чому ж ця роль і що повинна враховувати конституційна модернізація? Важливим є ступінь зацікавленості політичної еліти в існуванні стабільного конституційного процесу. Реальна зацікавленість зумовлює не формальне переписування конституційних норм, а втілення ідеї конституційного порядку, який ґрунтується на балансі реальних соціально-політичних сил. Конституціоналізм з точки зору конституційної модернізації означає раціоналізацію державно-політичного розвитку. Він стає неможливим, якщо не ґрунтується на національній згоді, правовому формалізмі та інституціональній демократії. Національна згода означає реальну підтримку з боку населення держави

основних принципів державного устрою і основних цінностей, які перебувають в межах правової системи. Отже, конституціоналізм у широкому політичному розумінні є загальнонаціональним консенсусом з питання про економічний і політичний устрій. Правовий формалізм як форма існування конституціоналізму означає відділення права від бюрократії. За таких умов бюрократія починає обслуговувати існуючий порядок, а не творити його, вияв її самостійності розглядається не як тотожний державній волі, а як сваволя. На Заході, досвід якого бюрократія розглядає у вигідному для себе ракурсі, питання про співвідношення права і справедливості не ставиться. Право там і є найвищою справедливістю. пошук справедливості означає пошук правового рішення. Інституційна демократія знаходить матеріальне втілення в певних органічно функціонуючих принципах державного устрою. Отже, західний конституціоналізм є частиною цілісної системи. Цим самим він вигідно відрізняється від нашого «уявного конституціоналізму», або «конституційної графоманії». Д. Сарторі називає процес штучного запозичення конституційних норм намаганням все вирішити через вдосконалення конституційних текстів. Спорідненою з уявним конституціоналізмом є й уявна правотворчість (або нормотворчість), яка виявляється в умовах трансформації перехідної постсоціалістичної держави і свідчить, що правові норми і суспільно-політична практика відрізняються між собою. Що ж необхідно зробити для подолання цієї проблеми?

1. Не слід бездумно переносити правові норми і механізми на національний ґрунт. Згадаймо, як неадекватно спрацював у наших умовах у першій половині 90-х років безсистемно втілений механізм поділу влади або загальноприйнята на Заході формула: «дозволено все, що не заборонено законом». В умовах переорієнтації суспільства з одного суспільного ладу на інший і відсутності відповідної законодавчої бази така формула конструктивно спрацювати не могла. Нею насамперед скористалися спритні чиновники і ділки з огляду на можливість необмеженого доступу до суспільних благ.

2. Потрібно подолати надмірне прагнення щодо нормативно-правової формалізації всіх сфер суспільного життя. Якщо подивитися на цю проблему з теоретичної точки зору, то, очевидно, що вона зумовлена наявним у середовищі правознавців розривом між позитивним і природним правом, явно не на користь останнього. Вітчизняні правознавці надмірно ідеалізують позитивне право й ігнорують елементи природно-правового розвитку, специфічні особливості правової культури українського суспільства.

3. Попередня система соціалізації населення була надмірно заідеологізована. З правової точки зору вона значно орієнтувалася на формальний характер існування Конституції, чинного законодавства. Відтак, одним із завдань подолання сучасного розриву між правовими нормами і реальністю суспільного розвитку має стати цілеспрямована правова просвіта населення, особливо в регіонах, у сільській місцевості. Сьогодні, зокрема, постала необхідність кадрового забезпечення територіальних громад. Для того, щоб ці громади реально запрацювали, нам потрібно цілеспрямовано готувати фахівців з розвитку місцевих спільнот з високим рівнем юридичної підготовки. У США, наприклад, таких фахівців готують близько 50 навчальних закладів. Підготовка спеціалістів з розвитку місцевих спільнот має такі спеціалізації:

- планування розвитку місцевих спільнот;
- місцеве управління;
- розвиток села і проблеми міста;
- освіта у місцевих спільнотах;
- економічний розвиток місцевих спільнот;
- робота з молоддю та особами похилого віку.

Безумовно, необхідно використовувати подібний досвід. В іншому випадку ми ще довго будемо здивовано констатувати, зокрема й на рівні високих посадовців, що в нас на місцях реально не працює ні Конституція, ні закони про місцеве самоврядування. І, на рещті, проблема 3 пов'язана з необхідністю *подолання на рівні держави й усього суспільства відчуження від майбутнього*. Започаткувавши процес державотворення і широкомасштабного реформування суспільства, ми надто захопилися повсякденними поточними проблемами й забули істину про те, що без турбот про завтрашній день, його не буде. Ще на початку 90-х років українські вчені С. Кримський, В. Пилипенко і Ю. Салюк з Інституту філософії висловлювали думку про те, що нам потрібен інститут, який би займався стратегічним прогнозуванням для державних і урядових органів. До думки вчених тоді не прислухалися, оскільки й сьогодні практика соціально-політичного прогнозування найчастіше обмежується епізодичними інтуїтивними прогнозами. Як наслідок, ми постійно помиляємося на рівні законотворчої практики і вибору векторів подальшого розвитку. За сучасних умов невміння прогнозувати розвиток подій, політичної ситуації означає нездатність проводити реформи. Це поступово розуміють представники вітчизняних владних інституцій, про що свідчить, зокрема, прийняття у 2000

році Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку». Разом з тим очевидно є необхідність розширення нормативно-правової бази соціального прогнозування та її адекватного застосування. Прогнозування повинне стати невід'ємним елементом внутрішньої та зовнішньої політики нашої держави. Особливо це стосується механізму прийняття й постійного відстеження наслідків політичних рішень.

Нерозвиненість прогнозування в нашій країні є наслідком недостатньої уваги державних органів до проблеми розвитку аналітичної діяльності у політико-правовій сфері. Нехтування можливостями політичного аналізу зумовлює неефективну політику. Аналіз, як свідчить світова практика, стимулює демократизацію здійснюваної політики, оскільки дозволяє викривати латентні загрози для держави та її інститутів і вчасно приймати відповідні державно-політичні рішення. На жаль, за сучасних умов в Україні зберігається тенденція до спроб обмежити політичний аналіз потребами правлячої еліти. Така тенденція є негативною, оскільки створює інформаційну ізоляцію. Важливим напрямом розвитку прогнозування в нашій країні є цілеспрямоване створення його суб'єктів, зорієнтованих на передбачення політичних тенденцій і перспектив. Існуючі центри та інститути ще недостатньо впливають на вироблення стратегії й тактики внутрішньополітичного і зовнішньополітичного розвитку України. Так, створена у 2003 році, Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України з питань майбутнього не спрацювала як самодостатня структура, не кажучи вже про її діяльність по координації зусиль існуючих у державі структур аналітично-прогностичного спрямування.

Щоправда вже створено підрозділ з політичного прогнозування в Національному інституті стратегічних досліджень, створена відповідна кафедра в Національній академії державного управління при Президентові України, останнім часом розгорнули активну діяльність структури, орієнтовані на вироблення економічної стратегії та інноваційного розвитку, при НАН України, створено цілий ряд незалежних аналітично-прогностичних центрів. Предмет політичного аналізу і прогнозування почав викладатися на політологічних відділеннях деяких університетів. Отже, незважаючи на відсутність державної програми прогнозування майбутнього, подібні зусилля дозволяють сподіватися на поступовий перехід нашої держави й усього суспільства від стихійного розвитку до глибоко усвідомленого соціального поступу.

ПАРАДИГМА ТРАНЗИТУ

ФІСУН Олександр Анатолійович,
*кандидат філософських наук,
заступник директора з наукової роботи
Регіонального філіалу
Національного Інституту стратегічних
досліджень у м. Харкові*

Сьогодні осмислення проблем демократизації та переходів до демократії у сучасній політичній науці здійснюється у межах транзитологічного підходу, який виник під час неонституційного повороту 80-90-х років та експансії теорії раціонального вибору (ТРВ) з економіки в політологію та соціальну теорію. Транзитологічний підхід, який розвивали Д. Растоу, С. Хантингтон, Х. Лінц, Ф. Шміттер, Г. О'Доннел, А. Пшеворський та багато інших дослідників, підкреслює момент стратегічного вибору тієї чи іншої стратегії дій тих чи інших діячів, в якій вони вбачають ключ до пояснення успіху того чи іншого транзиту.

Якщо модернізаційні підходи акцентують значення об'єктивних умов демократизації (рівень економічного розвитку, політичної культури, освіти, доходів на душу населення тощо), то парадигма транзиту передусім звертає увагу на стратегії дій політичних акторів, композицію та взаємодію політичних еліт між собою. Навіть за наявності структурних передумов формування того чи іншого політичного режиму, визначальною є поведінка політичних лідерів та загальне співвідношення сил між ними. Саме цьому у рамках процедурного підходу були пояснені ті випадки, котрі, з точки зору прихильників структурної методології («вищий економічний/культурний розвиток або вищий рівень життя - більше демократії»), були незрозумілими аномаліями (наприклад, режими Лужкова у Москві або Лукашенка у Білорусі, парламентська демократія в Індії тощо).

Транзитологічна парадигма ставить акцент не на об'єктивних умовах та «передумовах» демократії, а на діяльності основних політичних акторів - насамперед, на стратегічні вибори та дії політичних еліт.

Таким чином, традиційна транзитологія розглядає еліти як основні «драйвери» режимних змін. Саме ця теза є своєрідним

теоретичним «кредо» сучасних транзитологів. Відповідно, у руслі позитивістської теорії раціонального вибору, процеси переходу та консолідації демократії розглядаються як різновид гри з чотирма основними учасниками (поміркованими та радикалами від влади та опозиції), а різні варіанти режимів є наслідком тих чи інших інтеракцій між цими групами. Згідно з теорією ігор, ці інтеракції прямують до певної точки парето-оптимуму, якою є пактування еліт, а саме - досягнення стратегічної угоди між поміркованими фракціями влади та опозиції. Саме пактування призводить до успішних демократичних переходів, оскільки воно дозволяє:

1. обмежити кількість проблемних зон, які виносяться на обговорення, тим самим спротивши ситуацію невизначеності для всіх учасників гри;
2. пропорційно розподілити «бенефіти» всім учасникам угоди;
3. обмежити участь радикалів та мас з тієї й іншої сторони, що дозволяє маргіалізувати політичних аутсайдерів.

Відзначимо, що за висновками сучасних теорій демократичного транзиту, значною мірою потрібно переосмислити наші знання про механізми зародження демократії та становлення демократичних політичних режимів. Ключовою тезою теорій демократизації стала ідея про те, що демократія з'являється в результаті глибокого внутрішньоелітного конфлікту, а конкретні траєкторії розвитку демократичних політичів визначаються структурою та композицією протистояння основних елітних угруповань.

Порівняльне вивчення процесів переходу до демократії в межах переважно політико-економічних концепцій раціонального вибору досить переконливо продемонструвало, що демократичні інститути та механізми є *наслідком зіткнення та конфлікту, який призводить до патового стану, за якого, через взаємний страх один перед одним, основні учасники роблять вибір на користь демократії*. Тим самим протиборчі сторони обирають не найбільш сприятливий варіант монопольного розподілення виграшів, а більш поміркований, але зате й більш гарантований кооперативний варіант розподілення (ніхто ніколи не залишається у повному програші, просто виграш одних іноді трохи більший за виграш других).

Якщо полемічно посилити цю тезу, то демократія значною мірою виникає завдяки страху взаємного знищення, тобто, у певному сенсі, - це вирішення проблеми політичних гарантій для пере-

можених, радикальне зниження ставок, які розігруються у політичній грі. Перефразовуючи Р. Нібура, С. Хантінгтон зауважує, що «здатність еліт до компромісу створює можливість демократії, а схильність еліт до помсти створює її необхідність». У формулюванні теоретиків «економічної теорії демократії» (ЕТД) остання стає різновидом відкритого політичного ринку, коли розкол сегментів політичного поля такий, що конкуруючі сили не дозволяють нікому здійснити його повне захоплення, і жодна, навіть найміцніша, група не може претендувати на повну владу. Більше того, транзитологія, власне кажучи, принципово по-новому вирішила питання про те, що з'являється раніше - «демократія» чи «демократи».

«Великі теорії» 50-60-х років (марксизм, теорія модернізації, структурно-функціональний аналіз, біхевіоризм) наполягали на обов'язковому виникненні тих чи інших «передумов демократії», елементом яких обов'язково було і виникнення рушіяного суб'єкта демократичної трансформації, тобто «демократів» (у вигляді пролетаріату, буржуазії, середнього класу, інтелектуалів, дисидентів, національно-визвольних рухів тощо). Справжня ж іронія демократії полягає в тому, що вона завжди стає неочікуваним наслідком дії егоїстичних груп інтересів, котрі, переслідуючи власні, не завжди благородні, частіше за все елементарно негідні цілі та інтереси, змушені дотримуватися демократичних правил гри через істинникт самозбереження, тобто, мовою ЕТД, приймати їх як стратегічно найбільш раціональну лінію поведінки у довгостроковій грі з кількома циклами інтерацій.

Таким чином, сучасна порівняльно-історична соціологія та політологія у дослідженні процесів революцій та демократичних трансформацій особливу увагу приділяє стратегіям дій політичних акторів, структурам міжелітного розколу, композиції та взаємодії політичних еліт між собою. Навіть за наявності макроструктурних передумов формування того чи іншого політичного режиму визначальним є розміщення сил серед елітних груп та загальне співвідношення сил між ними. Поряд з мобілізацією мас радикальними групами, котра може призвести до силового зіткнення («революції знизу»), існують й інші варіанти трансформації («революції зверху», реформи, пакти і таке інше).

Усі ці нові підходи призвели врешті-решт до більш точного розуміння поняття «політичного режиму», центральним елементом якого стає поняття балансу сил. Політичний режим з цієї точки

зору є певним форматом взаємодії політичних акторів з їх ресурсами, стратегіями та видами капіталу в межах певного набору формальних та неформальних правил. Таке визначення підкреслює, що формат політичного режиму значною мірою визначається даною сукупністю формальних і неформальних правил, котрі так чи інакше спрямовують (поєднують) дії політичних акторів у їхній боротьбі за володіння владою.

Формат політрежиму (та його динаміка) детермінується співвідношенням сил між основними акторами, яке відкриває (або закриває) доступ до використання тих чи інших стратегій, ресурсів і видів капіталу. Відповідно, спираючись на доступні стратегії, ресурси та види капіталу, актори намагаються максимізувати свій вплив і, по можливості, захопити його повністю (актори діють у політичній сфері, насамперед, дотримуючись своїх особистих інтересів; вони намагаються максимізувати свої виграш, одночасно знизивши витрати на його отримання). Режим може вважатися консолідованим, коли всі основні актори розглядають (вимушено чи добровільно) зазначені правила гри як єдино можливі.

Таким чином, головна умова для розуміння сутності політичного режиму - це поняття балансу сил між учасниками, тобто структура і топографія соціально-політичного розколу. Назвемо кілька основних варіантів консолідації режиму (під яким розумітимемо те чи інше успішне елімінування ліній розколу):

- домінування* (ліквідація політичного плюралізму та встановлення політичної монополії);
- гегемонія* (частковий політичний плюралізм за умови домінування одного актора у більшості соціетальних сегментів);
- картель* (відносно пропорційне розподілення політичних виграшів серед кількох основних сегментів);
- накт* (політичний плюралізм у разі відмови від претензій на монополію).